

Gerd Theißen:

Religionskritik som religionsdiskurs. Til forsvar for en postsekulær dialog. Oversat fra tysk af Hanne og Ole Davidsen. Frederiksberg: Eksistensen 2021, 103 s. Kr. 179,95

Gerd Theißen:

Budskab i billeder. Afmytologisering som teologisk sandhedssøgen. Oversat fra tysk af Sanne B. Thøisen. Frederiksberg: Eksistensen 2022, 140 s. Kr. 179,95

Den tyske protestantiske teolog Gerd Theißen (født 1943) har Det Nye Testamente som sit centrale forskningsområde. Han er nu professor emeritus fra universitetet i Heidelberg. Theißen har en særlig forbindelse til Danmark. Han var professor i Ny Testamente ved Københavns Universitet i årene 1978-80, og han har referencer til dansk teologi, f.eks. Løgstrup, i sine bøger. Det, der gør ham til en særlig teologisk profil, er ikke blot, at han har tilnærmet sig sit centrale forskningsområde – den historiske Jesus og ur-menigheden – fra en flerhed af perspektiver fra det sociologiske til det semiotiske og det fortællende. Han har endvidere den ambition at tænke hele det teologiske område igennem: sammenhængen mellem disciplinerne og religionens menneskelige og samfundsmæssige betydning.

I *Religionskritik som religionsdiskurs* gennemgår han forskellige former for religionskritik, historisk såvel som systematisk. Theißens pointe er, at religionskritikken er en positiv del af religionshistorien. Den hjælper os til at forstå religionen bedre; den kan ovenikøbet bidrage til religionsfornyelse, fordi vi får mulighed for at udrede hvad der er gyldigt og ikke-gyldigt i de forskellige traditioner. Den kan give os den nødvendige distance til religion, som alle i et sekulariseret samfund er nødt til at have.

Helt fra profeterne i Det Gamle Testamente har religionskritik været en del af religionernes transformation. Religion og religionskritik er forbundne kar. Først i det 18. og 19. århundrede ønsker kritikere decideret at overvinde religionen. Også i de senere år har man med navne som Hitchens, Dawkins, Harris m.fl. set eksempler på en særdeles aggressiv og til tider plat religionskritik.

Theißen påpeger, at religionskritikkens typiske udtryk ofte er præget af indre modsigelser. Og de aporier, den spiller ud mod religionen, er ofte de samme aporier, som den sekulære tænkning ikke selv kan løse, f.eks. mellem frihed og determinisme. Tanken om religion som roden til alt ondt er derfor en projektion: religion bliver syndebuk for tilværelsens problemer. Men måske ikke en tilfældig syndebuk, for det er religionen, der tager på sig at forholde sig til tilværelsen som en helhed.

Der findes fire grundtyper af religionskritik. Man kan kritisere religionens sandhedsværdi, dens livsværdi (er den god for mennesker?), dens køhærensværdi (hænger den sammen?) og dens konsensusværdi (samler eller

splitter den?). Historisk udfolder den sig i seks faser: den emancipatoriske (Meslier og Hume), den antropocentriske (Feuerbach), den revolutionære (Marx og Nietzsche), den analytiske (Freud og Wittgenstein), den eksistentialistiske (Sartre) og den sociobiologiske (Volland, Söling, Boyer). Theißen har åbenlyst mest sympati for den analytiske, der tilkender religionen et afgrænset men alligevel uomgængeligt erkendelses- eller gyldighedsområde. Selv om de andre kritikere har vigtige indsigter at bidrage med, er han skeptisk over for deres utopiske og/eller reduktionistiske tilsnit; de kan have en tendens til at legitimere magtanvendelse i en højere sags tjeneste, både Marx og Nietzsche er blevet (mis)brugt til at legitimere totalitære bevægelser, og der er måske generelt en religiøs arv i totalitære systemer. Også i eksistentia-lismens radikale frihedsfilosofi hos Heidegger og Sartre manglede der nogle bremseklodser i forhold til totalitære fristelser.

Om religion i positiv forstand siger Theißen, at dens udsagn åbner vores øjne for aspekter ved virkeligheden, lærer os at reagere følelsesmæssigt på dem og håndtere dem i praksis. Sådan skal I se det, sådan skal I handle, dette kan I håbe på. (Jf. Kants tre spørgsmål? Was kann ich wissen? Was muss ich tun? Was darf ich hoffen?) Udsagnene er på én gang indikativiske, imperativiske og futuriske. Jeg kan godt lide Theißen's sammenblanding, for så undgår vi de lidt trælse dikotomiseringer med, at religiøse udsagn ikke er referentielle, de er symbolske, men det forbliver bare altid lidt dunkelt, hvad der menes med det sidste. Og tanken om det aspekt*forstærkende*, at religionen lader os se ting på en bestemt måde, gør, at vi ikke ryger over i den rene tydning, forstået som noget viljesbestemt eller kulturalistisk. En lovprisning har et performativt aspekt; man lærer at se det, der giver grund til taknemlighed. Aspekter kan forstærkes historisk: en gang blev kun kongen sakraliseret, i dag gælder det med menneskerettighederne enhver person. og sådan bidrager religionen med en forudsætning for demokratiet, som dette ikke selv har skabt.

I *Budskab i billeder* vender Theißen sig mod Rudolf Bultmann (1884-1976) og dennes program for *afmytologisering*. Bultmann var eksistens-teolog. Den kristne forkyndelse var en fordring til den enkelte om at leve egentligt. Traditioner og institutioner kunne ikke give religiøs vished. Individualiseringen føltes dengang som en befrielse, men meget vand er løbet i stranden siden da. Eksistenssteologien manglede sans for samfund; det religiøse sprog; naturen og forholdet til de andre religioner. Det var populært at sige på Bultmanns tid, at kristendommen egentlig ikke var en religion, for alle religioner var menneskeværk; den kristne forkyndelse derimod kom "lodret fra oven". Men på historisk afstand virker denne tilgang ifølge Theißen arrogant og subilt kolonialistisk ud over, at den på en lidt for nem måde immuniserede kristendommen mod religionskritik.

Theißen indsætter Bultmanns projekt i en specifik, tysk historie. Nazi-stjerne ville afvikle teologien på universitetet, de ville indrullere en germaniseret kristendom i deres eget projekt og så Gud åbenbare sig i Hitler, i

det tyske folk. Afmytologiseringens individualisme var et både kritisk og modigt svar til en tid, der søgte sine forventninger indfriet i mytologisk og "folkelig" selvberuselse. Bultmann ville forsvare troens autonomi og forkyndelsens eksistentielle dimension, og selv om ungdomsoprørerne siden kom til at betragte en mand som Bultmann som borgerlig og systemkonform, var han i sin tid alt andet. Han var forbilledlig i social og politisk forstand, siger Theißen.

Problemet for en eksistensteologi er, at den kan komme til at fremstå reservats-agtig, som et "helle" i forhold til den samlede virkelighed. Man kan da fristes til at søge tilbage mod en dogmatik eller metafysik, hvor man får "hele pakken". Theißen udlægger dog Bultmann på den måde, at dogmatiske og metafysiske begreber også skal afmytologiseres. De skal ikke betragtes som færdige erkendelser, men som "søgeprogrammer"; mennesket kan ikke lade være med at søge efter mening i naturens processer og i sin egen tilværelse. Både myter og dogmer kan angive retninger for, hvordan det lønner sig at søge. Disse søgeprocesser kan også nå deres mål gennem nederlag. Man skal f.eks. lære af "Gudsbevisernes" fiaskoer; netop det umulige i at begribe helheden viser, at spørgsmålet om helheden er levende.

Theißen formulerer også en definition på, hvad religion overhovedet er: "Religion er den samlede virkeligheds resonans i mennesket, der intentionelt forholder sig til dens oprindelse." Virkeligheden sætter os i svingninger og stiller spørgsmål til os, som vi med religionen søger at besvare. Den opmærksomme læser vil genkende resonans-begrebet fra den tyske sociolog Hartmut Rosa, men Theißen har faktisk brugt det tidligt i sit forfatterskab til indkredsning af religiøs erfaring. Virkeligheden fremstår principielt ubegrundelig, og menneskets egen tilværelse synes helt igennem kontingent, men i religionen kan vi tyde Gud som ophav til både os selv og verden, og vi kan forme vores liv derefter.

Som det fremgår, taler Theißen gerne om religion på et generelt plan; vi er meget langt fra tanken om kristendommens særegenhed, og dialogen med de andre religioner ligger ham på sinde. Faktisk drømmer han om et "fælles måltid", et religionssakramente, hvor alle ville kunne deltage. At det ikke er så nemt endda, viser sig dog ved, at han tilføjer, at en universel etos, hvor kriteriet er menneskerettighederne, må være kriteriet for deltagelse.

Theißen giver konkrete eksempler på afmytologisering: Jomfrufødslen viser hen til *statuskontingens*, at sand status kun kan overdrages af Gud og ikke af mennesker. Underberetningerne fra Det Nye Testamente skal læses som protester mod konkret nød. Syndebuk-motivet fremhæver, at livet altid leves på bekostning af andres liv, det er grundprincippet i selve evolutionen, men det nye i Jesu liv og forkyndelse var anti-selektionisme: hjælp til de fortabte.

Religionen har udviklet sig historisk. Da Theißen ikke mener, at religionens tid er forbi her i den post-sekulære periode, vil religionen følgerigtigt også udvikle sig i fremtiden. Men hvad forestiller han sig? Drømmen om det

fælles måltid implicerer ikke en drøm om en fælles religion, så vidt jeg kan se. Theißen er i hvert fald i sin beskrivelse af oplysningstiden kritisk over for tanken om en "naturlig religion", hvilket han gerne måtte have uddybet. Men man kan forestille sig, at selve det forhold, at der findes flere religioner, både kan befordre den nødvendige refleksive distance til religion som sådan og en inspirerende pluralitet af aspektforstærkende tolkninger af tilværelsen. En naturlig fællesreligion ville her indebære en intellektuel og kreativ svækkelse, der måske oven i købet på en moralsk og politisk plan ville bære en totalitær fristelse i sig. Kritisk pluralisme må der til.

Som det fremgår, giver Theißen's bøger meget at tænke over eller tænke med. Nogle gange taler man med Wittgenstein om at kravle op ad en stige og så sparke den væk under sig. Jeg vil måske i dette tilfælde hellere sige tak for udsigten fra toppen og så kravle lidt ned ad stigen igen for at undgå for megen svimmelhed. Og så kravle ind på en afsats, hvor jeg kan finde den analytiske religionskritik og Bultmanns afmytologiseringsprogram og så tænke lidt videre i spændingsfeltet mellem liv, tydning og lære.

Nils Gunder Hansen